Zbornik sudske prakse

MIŠLJENJE NEZAVISNOG ODVJETNIKA
MACIEJA SZPUNARA
od 18. svibnja 2017.[1]

**Spojeni predmeti C-588/15 P i C-622/15 P**

**LG Electronics Inc. (C-588/15 P),**
**Koninklijke Philips Electronics NV (C-622/15 P)**
**protiv**

**Europske komisije**

„Žalba – Zabranjeni sporazumi – Svjetsko tržište katodnih cijevi za televizore i računalne ekrane – Odluka kojom se utvrđuje povreda članka 81. UEZ-a i članka 53. Sporazuma o Europskom gospodarskom prostoru – Sporazumi i usklađena djelovanja u području cijena, podjele tržišta i proizvodnih kapaciteta – Odgovornost društva majke zbog protupravnog ponašanja njegova društva kćeri – Obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama upućena isključivo društvu majci – Prava obrane”

## Uvod

1. Žalitelji ovim žalbama traže ukidanje dviju presuda Općeg suda Europske unije od 9. rujna 2015., LG Electronics/Komisija[2], i od 9. rujna 2015., Philips/Komisija[3], kojima je Opći sud odbio tužbe za poništenje odluke Komisije C(2012) 8839 *final* od 5. prosinca 2012. o postupku primjene članka 101. UFEU-a i članka 53. Sporazuma o EGP-u (predmet COMP/39.437 – Katodne cijevi za televizore i računalne ekrane) (u daljnjem tekstu: sporna odluka) i, podredno, smanjenje iznosa novčanih kazni izrečenih žaliteljima.

2. Tim se žalbama, koje su spojene za potrebe usmenog dijela postupka i donošenja presude[4], osobito ističe novo pitanje u pogledu poštovanja prava obrane u slučaju pripisivanja protupravnog djelovanja društva kćeri njegovom društvu majci. Konkretnije, potrebno je utvrditi jesu li prava obrane društva majke povrijeđena ako joj Europska komisija uputi obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku a da ih nije uputila i društvu kćeri čije je djelovanje predmet ovog postupka, osobito u slučaju kada je to društvo kćer proglasilo stečaj, čime je društvu majci uskraćen svaki pristup njegovim dokumentima.

## Okolnosti spora

3. Činjenice iz kojih proizlazi spor, koje proizlaze iz pobijanih presuda, mogu se sažeti kako slijedi.

1 Izvorni jezik: francuski

2 T-91/13, neobjavljena, u daljnjem tekstu: presuda LGE, EU:T:2015:609

3 T-92/13, neobjavljena, u daljnjem tekstu: presuda Philips, EU:T:2015:605

4 Odlukom Suda od 7. veljače 2017.

4. Komisija je u spornoj odluci utvrdila da su najznačajniji svjetski proizvođači katodnih cijevi (u daljnjem tekstu: CRT) povrijedili članak 101. UFEU-a i članak 53. Sporazuma o Europskom gospodarskom prostoru od 2. svibnja 1992. (SL 1994., L 1, str. 3.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 11., svezak 106., str. 4.) sudjelujući u dvije zasebne povrede koje se tiču, s jedne strane, tržišta katodnih cijevi u boji za računalne ekrane (u daljnjem tekstu: CDT) i, s druge strane, tržišta katodnih cijevi u boji za televizore (u daljnjem tekstu: CPT).

5. LG Electronics Inc. (u daljnjem tekstu: LGE) dobavljač je elektroničkog materijala za širu javnost. Koninklijke Philips Electronics NV (u daljnjem tekstu: Philips) holding je društvo grupe Philips specijalizirano za elektroničke proizvode.

6. LGE i Philips proizvodili su CRT-ove sve do 1. srpnja 2001. Tog su datuma oba žalitelja svoje poslovanje u području CRT-ova u cijelosti prenijela na zajednički pothvat, grupu LPD, koju vodi društvo LG Philips Displays Holding BV.

7. Komisija je u spornoj odluci utvrdila da su, s jedne strane, LGE i njegova društva kćeri i, s druge strane, društva kćeri društva Philips sudjelovala u zabranjenim sporazumima povezanim s CDT-ovima i CPT-ovima sve do prijenosa poslovanja CRT-ova na grupu LPD 1. srpnja 2001. Slijedom toga, LGE i Philips smatrali su se odgovornima za dvije povrede u tom pogledu.

8. Osim toga, Komisija je smatrala da se žalitelji kao društva majke također trebaju smatrati zajednički i solidarno odgovornima za sudjelovanje grupe LPD u zabranjenim sporazumima povezanima s CDT-ovima i CPT-ovima u razdoblju od 1. srpnja 2001. do 30. siječnja 2006.

9. Komisija je tako u članku 1. stavku 1. točkama (c) i (d) sporne odluke utvrdila da je u zabranjenom sporazumu povezanom s CDT-ovima Philips sudjelovao od 28. siječnja 1997. do 30. siječnja 2006., a LGE od 24. listopada 1996. do 30. siječnja 2006. Komisija je u članku 1. stavku 2. točkama (f) i (g) sporne odluke također utvrdila da je u zabranjenom sporazumu povezanom s CPT-ovima Philips sudjelovao od 21. rujna 1999. do 30. siječnja 2006., a LGE od 3. prosinca 1997. do 30. siječnja 2006.

10. Komisija je u pogledu povrede povezane s CDT-ovima u članku 2. stavku 1. točkama (c) do (e) sporne odluke društvu Philips izrekla novčanu kaznu od 73 185 000 eura, društvu LGE od 116 536 000 eura i tim dvama društvima, koja su zajednički i solidarno odgovorna, novčanu kaznu od 69 048 000 eura. Komisija je u pogledu povrede povezane s CPT-ovima u članku 2. stavku 2. točkama (c) do (e) sporne odluke društvu Philips izrekla novčanu kaznu od 240 171 000 eura, društvu LGE od 179 061 000 eura i tim dvama društvima, koja su zajednički i solidarno odgovorna, novčanu kaznu od 322 892 000 eura.

## Postupak pred Općim sudom i pobijane presude

11. Društva LGE i Philips su 14. i 15. veljače 2013. tajništvu Općeg suda svaki za sebe podnijeli tužbu za poništenje sporne odluke u dijelu u kojem se ta odluka odnosi na svakoga od njih ili, podredno, na smanjenje iznosa novčanih kazni koje su im izrečene navedenom odlukom.

12. U prilog svojoj tužbi LGE je istaknuo sedam tužbenih razloga za poništenje. Prvi tužbeni razlog temeljio se na povredi prava obrane društva LGE jer je grupa LPD isključena iz postupka. Opći sud ispitao je u točkama 67. do 91. presude LGE navedeni tužbeni razlog i odbio ga kao bespredmetan i, u svakom slučaju, neosnovan. Opći sud također je odbio druge tužbene razloge koje je istaknulo društvo LGE i, posljedično, tužbu u cijelosti.

13. U prilog svojoj tužbi Philips je istaknuo osam tužbenih razloga za poništenje. Drugi tužbeni razlog temeljio se na povredi članka 101. UFEU-a, članka 53. Sporazuma o Europskom gospodarskom prostoru, članka 27. stavka 1. Uredbe (EZ) br. 1/2003[5], prava obrane, među kojima je pravo na saslušanje, i načelo dobre uprave jer Komisija društvu LPD nije pripisala odgovornost za povrede za koje se teretilo. Opći sud ispitao je i odbio taj tužbeni razlog u točkama 74. do 99. presude Philips. Opći sud odbio je i druge tužbene razloge koje je istaknulo društvo Philips i, posljedično, tužbu u cijelosti.

## Zahtjevi stranaka

14. **Društvo LGE od Suda zahtijeva da (predmet C-588/15 P):**

– ukine presudu LGE,

– poništi članak 1. stavak 1. točku (d) i članak 1. stavak 2. točku (g) kao i članak 2. stavak 1. točke (d) i (e) te članak 2. stavak 2. točke (d) i (e) sporne odluke,

– smanji novčane kazne koje su mu izrečene i

– naloži Komisiji snošenje troškova obaju postupaka.

15. Društvo Philips od Suda zahtijeva da (predmet C-622/15 P):

– ukine presudu Philips,

– poništi članak 1. stavak 1. točku (c) i članak 1. stavak 2. točku (f) kao i članak 2. stavak 1. točke (c) i (e) te članak 2. stavak 2. točke (c) i (e) sporne odluke,

– smanji novčane kazne koje su mu izrečene i

– naloži Komisiji snošenje troškova obaju postupaka.

16. Komisija traži od Suda da odbije žalbe i da žaliteljima naloži snošenje troškova.

## Analiza

17. U prilog svojoj žalbi, LGE ističe tri, a Philips četiri žalbena razloga koji se djelomično podudaraju.

18. U skladu sa željom Suda ograničit ću svoju analizu na prvi žalbeni razlog društva LGE i drugi žalbeni razlog društva Philips, koji se temelje na povredi prava obrane koja proizlazi iz činjenice da obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku nije upućena njihovom zajedničkom društvu kćeri, grupi LPD.

5 Uredba Vijeća od 16. prosinca 2002. o provedbi pravila o tržišnom natjecanju koja su propisana člancima [101.] i [102.] [UFEU-a] (SL 2003., L 1, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 8., svezak 1., str. 165.)

## Pobijane presude

### *Presuda LGE*

19. Društvo LGE svojim je prvim tužbenim razlogom u prvom stupnju tvrdilo da je Komisija povrijedila njegova prava obrane time što nije uputila obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku i spornu odluku grupi LPD.

20. Opći sud ispitao je i odbio taj tužbeni razlog u točkama 67. do 91. presude LGE.

21. S jedne je strane Opći sud utvrdio, nakon što je podsjetio na sudsku praksu o poštovanju prava obrane i pripisivanju odgovornosti društvu majci, da se Komisiji ne može prigovoriti nikakva nepravilnost jer grupi LPD nije pripisana povreda i da su zbog toga argumenti žalitelja kojima se utvrđuje povreda njegovih prava obrane bespredmetni (točke 68. do 83. presude LGE).

22. S druge strane, u točkama 84. do 91. presude LGE Opći sud odbio je taj tužbeni razlog kao neosnovan u odgovoru na argument društva LGE koji se temelji na činjenici da nije mogao osigurati svoju obranu jer nije imao pristup dokumentima grupe LPD. Opći sud u tom je pogledu utvrdio da ti dokumenti nisu dio dokumenata na koje se Komisija oslonila pri donošenju sporne odluke, zbog čega žalitelj ne može tvrditi da je bio spriječen iznijeti svoje stajalište o dokumentima kojim se ta institucija koristila (točka 85. presude LGE).

23. Nadalje, Opći sud istaknuo je da je žalitelj na temelju opće dužnosti pažljivog postupanja, čak u okolnostima pokretanja postupka sudske likvidacije protiv zajedničkog pothvata, u svojim knjigama i arhivima dužan čuvati elemente koji omogućuju prikazivanje njegova poslovanja, sve kako bi u slučaju pokretanja sudskog ili upravnog postupka mogao raspolagati potrebnim dokazima (točke 86. i 87. presude LGE), unatoč poteškoćama koje proizlaze iz nizozemskog stečajnog prava i nesuradnji stečajnog upravitelja grupe LPD (točke 88. i 89. presude LGE).

24. Naposljetku, Opći sud pojasnio je povrh toga da, čak ako Komisija nije formalno uključila grupu LPD u upravni postupak, uputila je zahtjeve za pružanje informacija različitim društvima te grupe i provela pretrage u njezinim poslovnim prostorima (točka 90. presude LGE).

### *Presuda Philips*

25. Društvo Philips tvrdilo je u drugom dijelu drugog tužbenog razloga u prvom stupnju da mu je Komisija onemogućila pristup informacijama koje su potrebne za obranu time što nije uključila grupu LPD u upravni postupak.

26. Opći sud ispitao je i odbio taj tužbeni razlog u točkama 90. do 99. presude Philips.

27. Nakon što je podsjetio na sudsku praksu o poštovanju prava obrane i pripisivanju odgovornosti društvu majci, Opći sud presudio je da Komisija nije počinila nikakvu nepravilnost time što grupi LPD nije pripisala odgovornost za njezino ponašanje (točke 91. do 97. presude Philips).

28. Nadalje, Opći sud istaknuo je da je Philips na temelju opće dužnosti pažljivog postupanja, čak u okolnostima pokretanja postupka sudske likvidacije protiv zajedničkog pothvata, u svojim knjigama ili arhivima dužan čuvati elemente koji omogućuju prikazivanje njegova poslovanja, sve kako bi u slučaju pokretanja sudskog ili upravnog postupka mogao raspolagati potrebnim dokazima. U svakom slučaju, Opći sud pojasnio je da iz sadržaja spisa proizlazi da je Komisija zahtjeve za pružanje informacija uputila različitim društvima grupe LPD (točka 97. presude Philips).

29. Štoviše, Opći sud istaknuo je da je žalitelj, kako bi dobio smanjenje na temelju svoje suradnje, Komisiji pružio informacije o sudjelovanju grupe LPD u zabranjenom sporazumu, što znači da je raspolagao brojnim elementima u tom pogledu koje je mogao upotrijebiti za učinkovito osiguranje svoje obrane (točka 98. presude Philips).

## Argumentacija stranaka

### *Argumentacija društva LGE*

30. Društvo LGE ističe da je Opći sud počinio pogrešku koja se tiče prava time što je utvrdio da Komisija nije povrijedila prava obrane kada je odlučila da grupi LPD neće poslati obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku.

31. Kao prvo, LGE osporava odbijanje prvog tužbenog razloga u prvom stupnju kao bespredmetnog (točka 83. presude LGE). Tvrdi da se obrazloženja iznesena u točkama 73. do 82. te presude odnose na drukčije pitanje koje nije istaknuto pred Općim sudom, a to je pitanje je li Komisija počinila pogrešku kada je utvrdila da je LGE odgovoran za povredu. Prema njegovu mišljenju, zaključak da je Komisija mogla pripisati odgovornost društvu LGE ne čini njegov tužbeni razlog koji se temelji na povredi prava obrane bespredmetnim.

32. Društvo LGE prigovara Općem sudu da je Komisiji dao potpunu diskrecijsku ovlast da odluči je li obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku trebala biti upućena društvu majci ili društvu kćeri.

33. Prema mišljenju društva LGE, u određenim okolnostima, poput onih u ovom predmetu, izvršavanje te diskrecijske ovlasti ograničeno je poštovanjem prava obrane. Iz presude Komisija/Tomkins [6] proizlazi da se, ako društvo kći iznosi oslobađajuće dokaze koji proizlaze iz njegovih evidencija ili razgovora s osobljem, društvo majka automatski može koristiti tim dokazima. Posljedično, mogućnost društva majke da ostvaruje svoja prava obrane ovisi o uključenosti njegova društva kćeri u postupak.

34. Društvo LGE tvrdi da bi se, da je u ovom slučaju grupa LPD bila pozvana da se brani i uspjela iznijeti oslobađajuće dokaze, tim dokazima stoga automatski koristilo. Tako LGE tvrdi, pozivajući se na presudu Solvay/Komisija [7], da se ne može isključiti da je, da je Komisija obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku uputila grupi LPD, mogao iznijeti dokaze koji bi bili korisni za njegovu obranu.

35. Praksa upućivanja obavijesti društvu kćeri i društvu majci proizlazi uostalom iz Komisijina priručnika o postupanju u području primjene članaka 101. i 102. UFEU-a [8]. Činjenica da je Komisija grupi LPD poslala upitnike nije relevantna jer upitnici kao izvor oslobađajućih dokaza nisu izjednačeni s obavijesti o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku. Tuženik mora biti upoznat s prigovorima da bi mogao u potpunosti ostvarivati svoja prava obrane.

36. Kao drugo, LGE kritizira obrazloženja presude LGE koja su dovela do odbijanja njegova tužbenog razloga kao neosnovanog.

6 Presuda od 22. siječnja 2013. (C-286/11 P, EU:C:2013:29, t. 39.)

7 Presuda od 25. listopada 2011. (C-109/10 P, EU:C:2011:686, t. 62.)

8 Manual of procedure for the application of Articles 101 and 102 TFEU, 2012. Vidjeti http://ec.europa.eu/competition/antitrust/information_en.html (u daljnjem tekstu: Komisijin priručnik o postupanju).

37. Prema mišljenju društva LGE, činjenica da je moglo podnijeti očitovanja o elementima koje je utvrdila Komisija i činjenica da je Komisija dobila informacije od grupe LPD nisu dovoljne da bi se osiguralo poštovanje prava obrane. Osim toga, LGE kritizira utvrđenje Općeg suda prema kojem je LGE u svojim knjigama ili arhivima bio dužan čuvati elemente koji omogućuju prikazivanje poslovanja zajedničkog pothvata (točka 86. presude LGE). Ta se dužnost odnosi na slučajeve kada društvo majka proda društvo kćer trećoj osobi i može si na temelju ugovora osigurati stalan pristup dokumentima. Društvo LGE objašnjava da je izgubilo nadzor nad svojim društvom kćeri jer je potonje proglasilo stečaj, s obzirom na to da stečajni upravitelj nije bio dužan omogućiti mu stalan pristup dokumentima.

### *Argumentacija društva Philips*

38. Društvo Philips ističe da je Opći sud počinio pogrešku koja se tiče prava kada je utvrdio da Komisija, time što nije uputila obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku grupi LPD, nije počinila nikakvu postupovnu nepravilnost (točke 75. do 82. presude Philips).

39. Društvo Philips ne osporava sposobnost Komisije da odgovornost za povredu pripiše društvu majci koje je izvršilo odlučujući utjecaj na ponašanje društva kćeri. Napominje da se time ne rješava pitanje je li Komisija dužna uključiti oba subjekta u upravni postupak. Ističe da u ovom slučaju njegova odgovornost „isključivo proizlazi" iz odgovornosti njegova društva kćeri i da njegova odgovornost kao društva majke, iako nije bila izravno pripisana grupi LPD, „premašuje" odgovornost predmetnog društva kćeri u smislu presude Total/Komisija [9].

40. Društvo Philips navodi da njegovo društvo kći više nije bilo dio istog poduzetnika tijekom upravnog postupka, s obzirom na to da je od 30. siječnja 2006. bilo pod nadzorom stečajnog upravitelja. Društvo Philips tvrdi da, zato što njegovo društvo kći nije bilo uključeno u upravni postupak i osobito zato što nije primilo obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku, nije imalo priliku ni obvezu braniti se protiv tvrdnji Komisije. Osim toga, samo je stečajni upravitelj grupe LPD imao dokumentaciju o poslovanju grupe i pristup relevantnim zaposlenicima. Društvo Philips tvrdi da si s obzirom na stečaj svojeg društva kćeri nije moglo osigurati pristup toj dokumentaciji kako bi raspolagalo dokazima koji su mu potrebni za obranu.

41. Prema mišljenju društva Philips, Komisija je trebala uzeti u obzir činjenicu da je izgubilo nadzor nad svojim društvom kćeri i da više nije imalo pristup dokumentaciji grupe LPD. Društvo Philips smatra da bi se, da je Komisija uključila grupu LPD u upravni postupak, LPD mogao braniti, a tako bi i samo moglo bolje osigurati svoju obranu. Stoga je odlukom Komisije da se grupa LPD isključi iz upravnog postupka društvu Philips uskraćena puna učinkovitost njegovih prava obrane.

### *Argumentacija Komisije*

42. Komisija tvrdi da su predmetni žalbeni razlozi nedopušteni jer su usmjereni protiv činjeničnih ocjena i da u svakom slučaju nisu osnovani.

9 Presuda od 17. rujna 2015. (C-597/13 P, EU:C:2015:613, t. 35. i 38.)

43. Komisija ističe da prema ustaljenoj sudskoj praksi [10] ima mogućnost izreći novčanu kaznu jednom ili drugom subjektu, društvu majci ili društvu kćeri, koji čine poduzetnika. Prema mišljenju Komisije, žalitelji pogrešno ističu da bi društvo majka automatski imalo koristi od bilo kojeg smanjenja odgovornosti društva kćeri. Ništa ne može opravdati smanjenje odgovornosti društva majke u slučaju postupovnih nepravilnosti koje utječu na prava društva kćeri, na primjer, ako obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku nije valjano priopćena društvu kćeri.

44. Osim toga, Komisija tvrdi da se rješenje iz presude Solvay/Komisija [11] ne može prenijeti na ovaj slučaj. Ističe da se ta presuda odnosi na pristup Komisijinom spisu i da se na nju ne može pozvati kako bi se utvrdilo da Komisija treba osigurati pristup informacijama koje nema. U ovom je slučaju Komisija relevantne informacije dobila od grupe LPD tako što joj je poslala upitnik i provela pretragu. Društvo LGE imalo je pristup tim elementima u okviru svoje obrane. Komisija nije dužna osigurati poticanje društava, osim tuženika, na iznošenje oslobađajućih dokaza. Komisija je u odgovoru na argument društva LGE, koji se temelji na Komisijinom priručniku o postupanju pojasnila da taj priručnik nije obvezujući i da se može prilagoditi potrebama pojedinog slučaja, tako da neujednačenost postupka u odnosu na priručnik nije dovoljna da bi se dokazala pogreška koja se tiče prava.

45. Prema mišljenju Komisije, Opći sud dužnost pažljivog postupanja društava majki, u pogledu održavanja pristupa dokumentaciji društava kćeri, nije tumačio kao apsolutnu obvezu. Suprotno tomu, Opći sud ispitao je činjenice u ovom slučaju, pri čemu je naveo da su LGE i Philips održavali blizak odnos s grupom LPD tijekom cijelog razdoblja povrede i da su stoga u svojim arhivima ili na bilo koji drugi način mogli sačuvati relevantne informacije.

## Ocjena

### *Doseg žalbenih razloga*

46. Okolnosti u kojima se društvo majka može smatrati odgovornim zbog sudjelovanja njegova društva kćeri u zabranjenom sporazumu predmet su ustaljene sudske prakse.

47. Podsjećam da se pravo tržišnog natjecanja Unije odnosi na djelatnosti poduzetnika, odnosno gospodarskih subjekata koji s pravnog stajališta mogu biti sastavljeni od više fizičkih ili pravnih osoba. Ako jedan takav gospodarski subjekt povrijedi pravila tržišnog natjecanja, ono je, prema načelu osobne odgovornosti, dužno snositi odgovornost za tu povredu. Povreda se zatim mora nedvojbeno pripisati pravnoj osobi koja je adresat obavijesti o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku i odluke Komisije [12].

48. U skladu s ustaljenom sudskom praksom Suda, odgovornost za ponašanje društva kćeri može se pripisati društvu majci kada to društvo kći ne donosi samostalne odluke o svojem ponašanju na tržištu. Naime, budući da su u takvoj situaciji društvo majka i njegovo društvo kći samo jedan poduzetnik u smislu članka 101. UEZ-a, Komisija može uputiti odluku društvu majci a da pritom ne mora utvrditi osobnu umiješanost tog društva u povredi [13].

10 Presude od 3. ožujka 2011., Siemens i VA Tech Transmission & Distribution/Komisija (T-122/07 do T-124/07, EU:T:2011:70, t. 151.) i od 27. lipnja 2012., Bolloré/Komisija (T-372/10, EU:T:2012:325, t. 50.)

11 Presuda od 25. listopada 2011., Solvay/Komisija (C-109/10 P, EU:C:2011:686, t. 62.)

12 Vidjeti presudu od 10. rujna 2009., Akzo Nobel i dr./Komisija (C-97/08 P, EU:C:2009:536, t. 54. do 57. kao i navedenu sudsku praksu).

13 Vidjeti presude od 10. rujna 2009., Akzo Nobel i dr./Komisija (C-97/08 P, EU:C:2009:536, t. 58. i 59.) i od 16. lipnja 2016., Evonik Degussa i AlzChem/Komisija (C-155/14 P, EU:C:2016:446, t. 27.).

49. Donedavno je to pitanje i dalje bilo predmet polemika koje se tiču same koncepcije mehanizma koji omogućava utvrđivanje odgovornosti društva majke koje nije sudjelovalo u povredi [14]. Naime, s jedne strane, Sud je utvrdio da se u predmetnom slučaju smatra da je društvo majka o kojem je riječ „sâmo povrijedilo" pravila tržišnog natjecanja Unije [15]. S druge strane, Sud je presudio da odgovornost društva majke „isključivo proizlazi" iz odgovornosti društva kćeri [16].

50. Sud je u novijoj presudi pojasnio da je društvo majka kojem je pripisano protupravno ponašanje njegova društva kćeri osobno odgovorno za povredu pravila Unije o tržišnom natjecanju za koju se smatra da je ono sâmo počinilo zbog odlučujućeg utjecaja koji je izvršavalo na društvo kćer i koji mu je omogućavao određivanje ponašanja potonjeg na tržištu [17]. Tako se u slučaju kada odgovornost društva majke proizlazi iz protupravnog ponašanja njegova društva kćeri, za protutržišna djelovanja jednako smatra da ih je počinilo samo društvo majka, s obzirom na to da je ono činilo gospodarsku jedinicu sa svojim društvom kćeri [18].

51. Napominjem da se ove žalbe zaista odnose na sličnu problematiku, ali sa znatno užeg gledišta, koje se odnosi na djelotvorno ostvarivanje prava obrane društva majke u slučaju kada tijekom upravnog postupka ono više nema nadzor nad svojim bivšim društvom kćeri.

52. Naime, društva majke žalitelji u ovim žalbama ne osporavaju pripisivanje odgovornosti zbog protupravnog djelovanja njihova zajedničkog društva kćeri, grupe LPD. Žalbeni razlozi žalitelja u obje žalbe temelje se na povredi načela poštovanja prava obrane koje proizlazi iz činjenice da Komisija nije uputila obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku grupi LPD i na tomu da se žalitelji stoga nisu mogli koristiti eventualnim oslobađajućim dokazima koje je to društvo kći iznijelo u okviru vlastite obrane [19].

### *Navodna povreda prava obrane*

53. U skladu s ustaljenom sudskom praksom Suda, koju je Opći sud primijenio u ovom slučaju [20], poštovanje prava obrane u vođenju upravnih postupaka u području tržišnog natjecanja predstavlja opće načelo prava Unije [21].

54. Poštovanje prava obrane zahtijeva da se dotičnoj osobi tijekom upravnog postupka omogući da učinkovito izrazi svoje stajalište o postojanju i važnosti činjenica i navedenih okolnosti kao i o dokumentima koje je Komisija priložila u prilog svojoj tvrdnji postojanja povrede [22].

55. U ovim žalbama postavlja se pitanje poštuju li se ti zahtjevi u pogledu društva majke u slučaju da Komisija odluči da neće uputiti obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku društvu kćeri koje je sudjelovalo u zabranjenom sporazumu, iako je to društvo kći proglasilo stečaj, tako da društvo majka više nema pristup njegovim dokumentima i zaposlenicima.

14 Vidjeti mišljenje nezavisnog odvjetnika N. Wahla u predmetu Akzo Nobel i dr./Komisija (C-516/15 P, EU:C:2016:1004, t. 52. do 69.).

15 Presude od 26. studenoga 2013., Kendrion/Komisija (C-50/12 P, EU:C:2013:771, t. 55.) i od 10. travnja 2014., Komisija i dr./Siemens Österreich i dr. (C-231/11 P do C-233/11 P, EU:C:2014:256, t. 47.)

16 Presude od 22. siječnja 2013., Komisija/Tomkins (C-286/11 P, EU:C:2013:29, t. 37., 39., 43. i 49.), kao i od 17. rujna 2015., Total/Komisija (C-597/13 P, EU:C:2015:613, t. 38.)

17 Presuda od 27. travnja 2017., Akzo Nobel i dr./Komisija (C-516/15 P, EU:C:2017:314, t. 56. kao i navedena sudska praksa)

18 Vidjeti u tom smislu presudu od 27. travnja 2017., Akzo Nobel i dr./Komisija (C-516/15 P, EU:C:2017:314, t. 72. i 73.).

19 Društvo LGE u svojoj replici navodi, među ostalim, da ne prigovara Komisiji zato što je počinila nepravilnost kada nije pripisala odgovornost njegovom društvu kćeri, nego zato što je povrijedila prava obrane društva LGE time što nije uputila obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku navedenom društvu kćeri.

20 Vidjeti točke 68. do 70. presude LGE i točke 91. do 93 presude Philips.

21 Presuda od 13. veljače 1979., Hoffmann-La Roche/Komisija (85/76, EU:C:1979:36, t. 9.). Vidjeti i presudu od 3. rujna 2009., Prym i Prym Consumer/Komisija (C-534/07 P, EU:C:2009:505, t. 26. kao i navedenu sudsku praksu).

22 Vidjeti presudu od 9. srpnja 2009., Archer Daniels Midland/Komisija (C-511/06 P, EU:C:2009:433, t. 88. i navedenu sudsku praksu).

56. Napominjem da obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku iz članka 27. stavka 1. Uredbe br. 1/2003[23] predstavlja temeljno postupovno jamstvo kojim se primjenjuje načelo prava obrane jer omogućava adresatu da na djelotvoran način istakne svoje argumente u okviru postupka koji je protiv njega pokrenut[24]. U obavijesti o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku mora nedvosmisleno biti navedena fizička ili pravna osoba kojoj se mogu izreći novčane kazne i mora biti upućena toj osobi, pri čemu u njoj mora biti navedeno u kojem se svojstvu toj osobi navedene činjenice stavljaju na teret[25].

57. Tako je cilj obavijesti o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku omogućiti svakoj pravnoj osobi na koju se odnosi upravni postupak u području tržišnog natjecanja da pojedinačno ostvaruje prava obrane.

58. Stoga se poštovanje tog postupovnog jamstva u pogledu društva majke koje je primilo obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku ne može ugroziti samo zato što obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku nije bila upućena drugoj pravnoj osobi, odnosno njegovu društvu kćeri koje je izravno sudjelovalo u povredi.

59. Ta tvrdnja, prema mojem mišljenju, još uvijek vrijedi unatoč tomu što se društvo majka može koristiti eventualnim oslobađajućim dokazima koje je društvo kći podnijelo u svojem odgovoru na obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku.

60. Čak i ako se uzme u obzir posebnost situacije u kojoj se ista povreda može pripisati većem broju pravnih osoba koje čine jedan gospodarski subjekt, ne smatram da se optuživanje pravne osobe može analizirati kao sredstvo obrane za druge pravne osobe koje samostalno ostvaruju svoja prava obrane.

61. Kao što to proizlazi iz članka 27. stavka 1. Uredbe br. 1/2003, slanje obavijesti o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku predstavlja obvezan postupovni zahtjev čiji je cilj osigurati adresatu odluke o povredi ostvarivanje prava obrane[26]. Međutim, ako Komisija zakonito odluči da društvo kći nije odgovorno, što se u okviru ovih žalbi ne osporava[27], nije dužna poslati obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku tom društvu kćeri.

62. Iz toga slijedi da nepostojanje formalnog pripisivanja povrede društvu kćeri i neslanje obavijesti o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku navedenom društvu kćeri ne predstavlja, kao što je to Opći sud pravilno utvrdio u ovom slučaju (točka 83. presude LGE i prva rečenica točke 97. presude Philips), nepravilnost koja može ugroziti prava obrane društva majki te grupe.

63. Međutim, žalitelji tvrde da je drukčija situacija kada dokumentacija društva kćeri koje je izravno sudjelovalo u zabranjenom sporazumu više nije dostupna njegovim društvima majkama. U tom pogledu tvrde da povreda prava obrane u takvom slučaju proizlazi iz činjenice da se nisu mogli koristiti eventualnim oslobađajućim dokazima koje bi društvo kći moglo iznijeti.

23 Tom se odredbom predviđa da Komisija, prije donošenja odluke o povredi, osobama iz postupka pruža priliku da budu saslušani u vezi preliminarno utvrđenih činjenica u postupku Komisije.

24 Presude od 3. rujna 2009., Papierfabrik August Koehler i dr./Komisija (C-322/07 P, C-327/07 P i C-338/07 P, EU:C:2009:500, t. 38. i 39.) i od 10. rujna 2009., Akzo Nobel i dr./Komisija (C-97/08 P, EU:C:2009:536, t. 57.)

25 Presuda od 10. rujna 2009., Akzo Nobel i dr./Komisija (C-97/08 P, EU:C:2009:536, t. 57.) Taj je zahtjev pojašnjen i u Komisijinom priručniku o postupanju u području primjene članaka 101. i 102. UFEU-a [t. 5(1), str. 116.] na koji se pozivaju žalitelji: „While the subject of the competition rules is an ‚undertaking', each legal entity that may be liable for the infringement within the undertakings must individually receive, as an addressee, [a Statement of Objections] […] It is therefore important to make sure that the [Statement of Objections] is addressed to all possible legal entities (parent companies and subsidiaries) that may be held jointly and severally liable for the infringement […] The final decision cannot be addressed to legal entities which, although they may be considered to be responsible for the infringements, were not an addressee of the [Statement of Objections]".

26 Vidjeti u tom smislu presude od 7. lipnja 1983., Musique Diffusion française i dr./Komisija (100/80 do 103/80, EU:C:1983:158, t. 10.) i od 3. rujna 2009., Papierfabrik August Koehler i dr./Komisija (C-322/07 P, C-327/07 P i C-338/07 P, EU:C:2009:500, t. 36.).

27 Vidjeti točku 52. ovog mišljenja.

64. Smatram da taj argument nije uvjerljiv.

65. Prema mojem mišljenju, žalitelji pogrešno upućuju na sudsku praksu Suda u pogledu otkrivanja oslobađajućih dokaza, pri čemu se osobito pozivaju na presudu Solvay/Komisija [28].

66. Ta se sudska praksa [29] odnosi na pristup oslobađajućim dokazima iz Komisijinog spisa. Međutim, argument žaliteljâ u okviru ovih žalbi ne odnosi se na pristup Komisijinom spisu ni uostalom drugim elementima koje je Komisija prikupila tijekom upravnog postupka [30], već na pristup elementima kojima je Komisija potencijalno mogla raspolagati da ih je grupa LPD podnijela.

67. Napominjem da se postupcima u području tržišnog natjecanja predviđaju načini za Komisijino izvođenje dokaza kao i pravila pristupa spisu koja dotičnim strankama omogućavaju da se upoznaju s elementima kojima Komisija raspolaže [31].

68. U ovom je slučaju Komisija, kao što to proizlazi iz točke 92. presude LGE i točke 97. presude Philips, zahtjeve za pružanje informacija uputila društvima grupe LPD i provela pretrage u njezinim poslovnim prostorima. Ako su žalitelji u tim okolnostima smatrali da su mjere izvođenja dokaza koje je Komisija poduzela u pogledu grupe LPD nedovoljne, trebali su preuzeti inicijativu i zahtijevati od Komisije donošenje drugih prikladnih mjera za prikupljanje relevantnih elementa kojima ta grupa raspolaže.

69. S obzirom na sve prethodno navedeno, Opći sud je na temelju obrazloženja iz točaka 68. do 83. presude LGE i točaka 91. do 97. presude Philips pravilno odbio argument koji je iznio svaki od žalitelja prema kojem je Komisija povrijedila njihova prava obrane time što obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku nije uputila grupi LPD.

70. Osim toga, čak i ako bi bilo moguće sumnjati u to odgovara li u potpunosti obrazloženje sadržano u točkama 68. do 83. presude LGE i točkama 91. do 97. presude Philips na argumentaciju žalitelja u prvom stupnju te je li u točki 83. presude LGE tužbeni razlog u prvom stupnju pravilno odbijen ne kao neosnovan, već kao bespredmetan, takav eventualan prigovor koji se odnosi na obrazloženje pobijanih presuda ne bi mogao dovesti do njihova ukidanja s obzirom na to da je odbijanje predmetnih tužbenih razloga u svakom slučaju osnovano zbog gore navedenih obrazloženja [32].

71. Naposljetku, što se tiče argumenata žalitelja u pogledu obrazloženja pobijanih presuda u kojima je istaknuta obveza svakog poduzetnika da čuva pisane dokaze koji omogućuju prikazivanje njegova poslovanja (točke 86. do 89. presude LGE i točka 97. presude Philips), napominjem da su, kao što to proizlazi iz izraza „u svakom slučaju” i „nadalje” koje je Opći sud primijenio u navedenim točkama, ti prigovori usmjereni protiv sporednih obrazloženja pobijanih presuda i zbog toga su bespredmetni.

28 Presuda od 25. listopada 2011. (C-109/10 P, EU:C:2011:686, t. 62. i 64. kao i navedena sudska praksa). Prema toj sudskoj praksi, u slučaju neotkrivanja oslobađajućeg dokumenta za utvrđivanje povrede prava obrane dovoljno je da dotična osoba utvrdi da se mogla koristiti navedenim oslobađajućim dokumentima za svoju obranu.

29 Presuda od 25. listopada 2011., Solvay/Komisija (C-109/10 P, EU:C:2011:686), odnosila se na dokumente koji su nedostajali u Komisijinom spisu, kojima Solvay nije imao pristup i koji su, kao što je to Komisija sama priznala, mogli sadržavati relevantne informacije za obranu.

30 Vidjeti, što se tiče eventualnih oslobađajućih dokaza sadržanih u odgovorima na obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku drugih stranaka na koje se odnosi isti postupak, presude od 16. lipnja 2011., Solvay/Komisija (T-186/06, EU:T:2011:276, t. 225.) i od 16. lipnja 2011., Bavaria/Komisija (T-235/07, EU:T:2011:283, t. 119., 249. do 251.).

31 Članci 18. do 21. i 27., stavak 2. Uredbe br. 1/2003

32 Vidjeti točke 58. do 69. ovog mišljenja, kao i presude od 2. travnja 1998., Komisija/Sytraval i Brink's France (C-367/95 P, EU:C:1998:154, t. 47.) i od 30. rujna 2003., Biret International/Vijeće (C-93/02 P, EU:C:2003:517, t. 60.).

**Zaključak S obzirom na prethodno navedeno, predlažem Sudu da prvi žalbeni razlog koji je LG Electronics Inc. podnio protiv presude Općeg suda od 9. rujna 2015., LG Electronics/Komisija, (T-91/13, neobjavljena, EU:T:2015:609) i drugi žalbeni razlog koji je Koninklijke Philips Electronics NV podnio protiv presude Općeg suda od 9. rujna 2015., Philips/Komisija (T-92/13, neobjavljena, EU:T:2015:605) odbije kao neosnovane.**